

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

BUHARA'DAN KASTAMONU'YA UZANAN BİR MECMUA: HANEFÎ GELENEĞİN ANADOLU'YA TAŞINMA SÜRECİNE DAİR BAZI TESPİTLER

Mehmet KALAYCI¹

Özet

Bir eserin yazma versiyonları söz konusu olduğunda, her bir nüshanın ayrı bir özgünlük değeri bulunmaktadır. Yazıma konu olan metin belki ortaktır, ama farklı yazma nüshalar; çoğaltan kişi, çoğaltılan yer ve zaman, çoğaltmada kullanılan yazı şekli, kâğıt türü gibi unsurlar açısından kendilerine özgü nitelikler taşımaktadır. Bu yüzden bazen her biri ayrı bir tarih vesikasına dönüşebilmektedir. Kastamonu Yazma Eser kütüphanesinde yer alan bir *mecmû'a* bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir. *Mecmû'a* içerisinde Hanefî geleneğe dair çeşitli eserler yer almaktadır; ancak bunlardan daha önemli olan bu eserlerin nasıl ve nerede istinsah edildiğine dair müstensihin ferağ kayıtlarında verdiği bilgilerdir. Bu bilgilere bakıldığında, müstensihin muhtemelen Buhara kökenli olduğu ve Anadolu'ya gelip Ahlat'ı vatan edindiği görülmektedir. Artık Anadolu'da yaşamasına karşın, bir sebeple Moğol istilasından yaklaşık yirmi yıl önce Buhara'ya tekrar gitmiş, buradaki ilim meclislerinde bulunmuş ve önemsedığı bazı eserleri istinsah edip yanında Ahlat'a getirmiştir. Bu *mecmû'a* ise zamanla Kastamonu'ya kadar gelmiştir. Bu yazıda, söz konusu *mecmû'a*nın ferağ kayıtlarında geçen bilgiler tahlil edilmiş, Hanefî literatürün Anadolu'ya taşınma sürecine dair bazı tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Buhara, Kastamonu, Ahlâtî, Ötemiş, Hanefilik, Yazma Eser, *Mecmû'a*

A *Majmû'a* Extending From Buḥārā to Kastamonu: Some Considerations On the Transferring Process of Ḥanefite Literature to Anatolia

Abstract

When it comes to the handwritten versions of a work, each copy is original and valuable. Text that is written is perhaps common, but every copy is distinctive in terms of such elements as the copyist, place and time of copying, form of writing used in the copy and type of paper. Therefore, sometimes each one is possible to become a separate document of history. In this sense, a *majmû'a* in Kastamonu Library of Handwritten Works is highly remarkable. *Majmû'a* contains a variety of works about Ḥanefite literature; however, what is more important is the information given by the copyist in the *farag* records as to how and where these works were copied. When the information in question is analyzed, it is seen that the copyist probably was from Buḥārā and settled in Ahlāt. Though he began to live in Anatolia, he went, for one reason, to Buḥārā once again almost twenty years before Mongol invasion, attended the scholarly sessions there, copied some works he attached importance to, and brought them with himself to Ahlāt. And in time this *majmua* found a chance to be transferred to Kastamonu. In this paper, the information the *majmû'a* have been analyzed and some points been made on the transferring process of Ḥanefite literature to Anatolia.

Keywords: Buḥārā, Kastamonu, Ahlātî, Ötemiş, Ḥanefism, Manuscript, *Majmû'a*

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Anadolu'nun dinî ve kültürel dokusu Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte çok sayıda felsefî ve tasavvufî yaklaşım biçiminin bölgede etkili olduğu bilinmektedir. Sühreverdîye, Vefâîye, Kübrevîye, Rifâîye gibi müesses tarikatların yanı sıra Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi müvelleh² sufî akımlar bölgede etkindir. Yine bu süreçte Evhadüddîn-i Kirmânî'nin ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vecd merkezli tasavvuf anlayışı, İbnü'l-Arabî'nin ve Sadreddîn el-Konevî'nin vahdet-i vücudcu felsefî tasavvuf anlayışı bölgede belirgindir. İshrâkîliğin kurucusu Şihâbüddîn es-Sühreverdî el-Maktûl, uzun süre Malatya ve havalisinde bulunmuştur. Fahreddîn er-Râzî mektebi Sirâcüddîn el-Urmevî, Esîrüddîn el-Ebherî ve Safiyyüddîn el-Hindî gibi isimler tarafından bölgede temsil edilmiştir. İshrâkîlikle Râzî çizgisini harmanlamaya çalışan Kutbüddîn eş-Şîrâzî Anadolu'nun Sivas, Kayseri ve Konya gibi şehirlerinde kalmıştır. Bunlar dışında Anadolu'da dinî ve siyasî saiklerin yön verdiği güçlü bir isyan hareketine evrilen Babâîlik ile bu çizginin uzantısı konumunda görülen Abdal Mûsâ, Geyikli Baba, Barak Baba ve Sarı Saltık gibi isimler, yine bu çizgiye konumlandırılmaya çalışılan Hacı Bektâş-ı Velî ve salikleri söz konusu dönemdeki Anadolu fotoğrafının olmazsa olmaz parçalarıdır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi genellikle bu fotoğraf üzerinden ve tasavvuf merkezli olarak okunmaktadır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi genellikle bu fotoğraf üzerinden ve tasavvuf merkezli olarak okunmaktadır. Hatta bu okuma, Osmanlıların kuruluş dönemi için de tekrarlanmakta ve melametî çizgideki bir tasavvuf geleneği bu dönem için Osmanlı dinî düşüncesinin merkezkaç noktası olarak konumlandırılmaktadır. Anadolu'ya dair bu türden bir okumanın en azından bir aktörü eksik bir okuma olduğunu, Anadolu'da en az bu akımlar kadar merkezde olan bir kesimin de zahid kimlikleriyle öne çıkan Hanefî fakihler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu yazıda 'Alâ'i el-Ahlâtî isimli bir müstensihin Buhara'da istinsah edip Anadolu'ya getirdiği bir *mecmû*'anın ferağ kayıtlarında yer alan bilgilerden hareketle Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde Hanefîliğin Anadolu'daki varlık zeminine dikkat çekilmiştir.

Hanefî Geleneğin Anadolu'ya Taşınmasında Şahısların Rolü

Beylikler döneminde Anadolu'nun pek çok şehrini gezme imkânı bulan Faslı seyyah İbn Battûta (ö.770/1368) bölge halkının neredeyse tamamının Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a itikadı ve Ebû Hanîfe'nin mezhebi üzerine olduğunu; içlerinde hiçbir Râfizî, Mu'tezilî ve Hâricî'nin bulunmadığını kaydetmiştir. O, bu durumu bir fazilet olarak değerlendirmekte ve bu fazilet nedeniyle Yüce Allah'ın bölge halkını diğer insanlardan üstün kıldığını ifade etmektedir.³ Nereye giderse gitsin Hanefî fakihlerin yerel yöneticiler tarafından el üstünde tutulduğuna şahit olmuş, fakihlere hiçbir yerde olmadığı kadar saygının burada gösterildiğini gözlemlemiştir. Bunlardan en dikkat çekeni Birgi ziyareti sırasındaki gözlemleridir. Muhyiddîn isimli bir müderrisle Birgi sultanı olan Aydınoğlu Mehmed Şâh'ı ziyarete gittiklerinde Mehmed Şâh, müderrisi sağına İbn Battûta'yı ise soluna oturtmuştur. Birkaç gün sonra iade-i ziyarete bulunmak üzere müderrisin huzuruna geldiğinde ise başköşede oturan müderristir ve Mehmed Şâh onun sağına oturmuştur. İbn Battûta, bu oturuş şeklini Türklerin fakihlere verdiği değerin en somut göstergesi olarak not etmiştir.⁴

İbn Battûta'nın birebir gözlemlerine de yansıyan Hanefîlik fotoğrafının Anadolu'da birden ve kendiliğinden şekillenmediği açıktır. Bunu, Anadolu Selçukluları'ndan itibaren temelleri atılan, zamanla genişleyen ve kalıcılaşan bir gelişim süreci olarak değerlendirmek gerekmektedir. Aslında doğudan batıya gelen meşhur Hanefî fakihlerin ilk tercihlerinin genellikle Dımaşk ve Halep gibi şehirlerde yöneticilerin destekleri ve katkılarıyla artık iyice

² Öztürk, bunu İbnü's-Serrâc'ın *Teşvîkû'l-Ervâh* adlı eserinden hareketle bir çatı kavram olarak nitelendirmekte ve söz konusu akımların bu kavram altında konumlandırılmasının daha isabetli olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Eyüp Öztürk, " "Müvelleh" Kavramı Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:1 (2012), s.35-53.

³ İbn Battûta et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. S. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2005, s.273.

⁴ İbn Battûta *İbn Battûta Seyahatnamesi*, s.289.

müesses ve cazip hale gelmiş medreseler olduğu bilinmektedir. Nûreddin Zengî'nin idaresi sırasında başlayan Doğu'dan Batı'ya göç dalgası Eyyübilerin iktidarı sırasında da kesintisiz sürmüştür, ancak biraz da Moğol istilasının etkisiyle Memlûk asırlarında tavan yapmıştır. Bu süreçte o kadar sayıda Hanefî âlim Şam ve Mısır bölgesine intikal etmiştir ki, bu durum bölgeyi Maverâünnehir Hanefiliğinin bir tedris ve tahsil merkezi haline dönüştürmüştür. Merkezinde önce Kudûrî'nin (ö.428/1037) *el-Muhtasar*'ı, bilahare de Merğînânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâye*'sinin yer aldığı bu tedris faaliyeti, civar bölgelerden çok sayıda ulemayı da bölgeye çekmiştir. Anadolu'daki medreselerde ilk tahsillerini yapan pek çok âlim, yüksek tahsil için bölgeye gelmiş; dönüşlerinde ise buradaki ulema nezdinde ve kütüphanelerde bulunan kitapları istinsah veya istiktab ettirmek suretiyle Anadolu'ya taşımıştır.⁵ Bunlardan bir kısmı tahsillerinin ardından kendi memleketlerine dönmüş olmalarına karşın, bir kısmı da yeni muhitlerinde uzun yıllar ikamet etmişler ve Mâridînî sülalesi gibi aile boyu ilimle meşgul olmuşlardır. Bu haliyle Şam ve Mısır bölgesi Anadolu âlimlerinin Doğu kökenli Hanefî ulema ile bir buluşma noktasıdır.⁶

Doğu kökenli olup da Anadolu'da bulunan veya buraya yerleşen bazı Hanefî ulemaya da tesadüf edilebilmektedir. Bunlar içerisinde Ala'üddîn es-Semerkandî (ö.539/1144) en dikkat çeken isimdir.⁷ Semerkandî, Hanefî çevrenin Mâturîdî'den sonraki süreçte en güçlü temsilcilerinden biri olan Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'nin (ö.508/1115) öğrencisidir. Hocasının, Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin tefsirini merkeze alarak verdiği derslere katılmış ve bu dersler sırasında yapılan açıklamaları sonradan derleyip düzenlemiş, *Şerhu Te'vilâtu'l-Kur'ân* adıyla da bir kitaba dönüştürmüştür.⁸ Semerkandî ve öğrencisi Alâ'üddîn el-Kâsânî'nin (ö.587/1191) Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhü'l-Ebsat*'ının rivayet zincirinde yer alıyor olmaları,⁹ söz konusu metnin Anadolu'ya taşınmasında doğrudan etkili olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Kâsânî'nin, Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-Fukahâ*' adlı eserine şerh olarak yazdığı *Bedâyi'u's-Sanâ'i*' adlı üç ciltlik eser Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir köşe taşı olarak kabul görmüştür. Hatta onun bu şerhi hocasına takdim ettiği, hocasının bunu çok beğendiği, bu yüzden yine bir fakih olan kızı Fâtıma ile evlendirdiği ve bu kitabı da aralarındaki nikâhın mihri olarak belirlediği kaydedilmektedir.¹⁰ Kâsânî ilgili en dikkat çekici bilgilerden birisi, Konya'ya gittiği ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesûd'un sarayında bazı ilmi tartışmalarda bulunduğudır. Kaynaklarda ismine tam olarak yer verilmeyen bir başka âlimle müçtehidin her içtihadında isabet edip etmeyeceği konusu bağlamında sert bir tartışma yaşadığı kaydedilmektedir. Söz konusu kişi, Ebû Hanîfe'den her müçtehidin, kendi ichtihadında isabetli olduğu yönünde bir görüşün nakledildiğini ileri sürmüştür, Kâsânî ise ondan nakledilenin, müçtehidlerin ichtihadlarında isabetli oldukları gibi hata da yapabilecekleri ve yalnız birisinin

⁵ Söz konusu hareketlilik bağlamında istatistikî bilgiler için bkz. Gıv Nassırı, *Turco-Persian civilisation and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity*, Doktora Tezi, University of California, Berkeley 2002, s.288-289.

⁶ Örneğin yukarıdaki isimlerden biri olan Bedru't-Tavîl Dâvûd b. Gülbek, Dımaşk'a geldiğinde Hanefî geleneğin önemli isimlerinden biri olan Celâlüddîn el-Habbâzî'den (ö.691/1292) fıkıh tahsili görmüş, Dımaşk'ta otuz sene kaldıktan sonra da Haleb'e geçip buradaki medreselerde ders vermiştir. Bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, c.2, s.190; Benzer şekilde Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî de Dımaşk'a gelen ve Habbâzî'den fıkıh tahsilinde bulunan isimlerden biridir. Bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, c. 1, s.330; Ancak Anadolu kökenli ulemanın Doğu Hanefileri ile olan etkileşimini sadece fıkıh merkezli bir faaliyet olarak görmemek gerekmektedir. Zira Habbâzî'nin kelim ve akide alanında kaleme aldığı *el-Hâdî fi Usûli'd-Dîn* adlı eserinin bir nüshasının ferağ kaydında yer alan bilgiler bunu teyit eder niteliktedir. Söz konusu nüsha, Mahmûd b. Mehdî ...(?) el-Malâtî tarafından 710/1310 yılında Dımaşk'ta Samsatiyye Hankahı'nda istinsah edilip Anadolu'ya taşınmıştır. Bkz. Milli Ktp., no.06 Mil Yz B 300/2, v.134b.

⁷ Wilferd Madelung, "Alâ' al-Dîn Samarqandî", *EI*, c. I, s. 782.

⁸ Bekir Topaloğlu, "Tevilatü'l-Kur'an", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2012, c.41, s.32.

⁹ Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fikhü'l-Ekber", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 1995, c.12, s.544.

¹⁰ Kâtip Çelebî, bu olayın "hocasının *Tuhfe*'sini şerh etti, kızıyla evlendi." şeklinde şöhret bulduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, çev. R. Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007-2010, c.1, s.335.

isabet edeceği olduğunu söylemiştir.¹¹ Kâsânî, rakibinin görüşünün Mu‘tezile’ye ait bir görüş olduğunu söylemiş ve kırbacıyla ona vurmaya kalkışmıştır. Bunun üzerine Sultan I. Mesûd, Kâsânî’nin Konya’dan uzaklaştırılmasını istemişse de vezirin araya girmesiyle Haleb’de bulunan Nûreddîn Zengî’nin yanına elçi olarak gönderilmiştir. Sultan’ı bile ihtiyatlı davranmaya iten bu durum, Kâsânî’nin otoritesini göstermesi bakımından önemlidir. Nûreddîn’e yakın bazı âlimlerin isteği ve ısrarıyla, Nureddîn tarafından kendisine Halaviyye medresesinde hocalık yapması teklifi yapılmış, o da bu teklifi kabul edip ölene kadar Haleb’de söz konusu medresede tedris faaliyetinde bulunmuştur.¹² Semerkandî ve Kâsânî dışında, Ebû'l-‘Usr el-Pezdevî’den ders görmüş ve Bilâd-ı Rûm (Anadolu) kadısı olarak şöhret bulmuş olan Ebû Sa‘îd el-Herevî’nin de tahsilinin ardından Anadolu’da faaliyetlerde bulunduğu ve kadılık görevi yürüttüğü kaydedilmektedir.¹³

Bu dönemde veya sonraki süreçte söz konusu isimler dışında Anadolu’da başka hangi isimlerin bulunduğu hususu, hala müphemliğini korumakta ve aydınlatılmayı beklemektedir. Hasankeyf, Mardin ve Diyarbakır arasındaki bölgede iki asırdan fazla hüküm süren Artukoğulları dönemi Hanefî çizginin Anadolu’da temsili bakımından birkaç önemli ismi bünyesinde barındırmaktadır. Muhammed b. Eşref es-Semerkandî (ö.702/1303), Artukoğulları vesilesiyle Anadolu’da bulunmuş birisidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Semerkandî’nin *es-Sahâ’ifu’l-İlâhiyye* adlı kitabının bir nüshasına düşülen nottan kendisinin 685/1287 yılında Mardin yöresinde bulunduğu, buradaki öğrencilerin ısrarı üzerine Burhânüddîn en-Nesefî’nin (ö.687/1289) *Mukaddimetü’l-Burhâniyye* adlı eserine bir şerh yazdığı ve bu şerhi Artuklu Sultanı Kara Arslan’a takdim ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Semerkandî’ye benzer bir isim *Muhtâru’s-Sihâh* adlı sözlük çalışmasıyla şöhret bulan Zeynüddîn er-Râzî’dir (ö.666/1268’den sonra). Daha çok dilci ve tefsirci kimliğiyle bilinen Râzî, Türk asıllı olup tahsilini Buhara ve Semerkand’da gerçekleştirmiştir. Akranlarından pek çoğu gibi Batı’ya göç eden Râzî, bir müddet Mısır ve Şam’da bulunmuş, daha sonra Anadolu’ya geçerek uzun süre Artuklular ülkesinin merkezi konumundaki Mardin’de kalıp eserlerinin bir kısmını da burada telif etmiştir.¹⁵ Ahmed Eflâkî, onu müderrislerin sultanı ve Rum âlimlerinin ileri gelenlerinden olarak göstermektedir.¹⁶ Aynı zamanda iyi bir Hanefî fakihî olan Râzî’nin *Tuhfetü’l-Mülûk* adlı eseri Hanefî fihhına göre tahâret, namaz, zekât, hac, oruç, cihad, av, kerâhiye, ferâiz ve kazanç konularını işleyen muhtasar bir fûrû-ı fikh metnidir. Eserin Türkiye yazma eser kütüphanelerinde doksana yakın nüshasının olması, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde geniş bir yaygınlık ağına sahip olduğunu düşündürmektedir. Çoğu eski tarihli olan bu yazmaların Anadolu’daki fakihlerin ve kadıların başucu kitaplarından biri olma ihtimalini yadsımamak gerekir.¹⁷ Râzî’nin Anadolu’da yaygın bir başka eseri Sirâcüddîn el-Ûşî’nin (ö.575/1179) kaside biçiminde kaleme aldığı *Bed’ü’l-Emâlî* adlı manzum akide metni üzerine bir şerh olarak yazdığı *Hidâye mine’l-İ’tikâd*’dir.¹⁸

Mevlânâ’nın babası Bahâeddîn Veled (ö.628/1231) de Belh’te Anadolu’ya göç etmiş zahid bir Hanefî fakihidir. Belh’teki vaazları sırasında minberden Fahrüddîn er-Râzî’yi ve

¹¹ İbn Ebî'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. ‘Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: ‘Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1978; Cize: Dâru Hecr li’t-Tibâ’a ve'n-Neşr, 1993, c.4, s.26.

¹² Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*, c.4, s.26-27.

¹³ Murteza Bedir-Ferhat Koca, “Pezdevî, Ebu’l-‘Usr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2007, s.265.

¹⁴ Şemsüddîn es-Semerkandî, *es-Sahâ’ifu’l-İlâhiyye*, Süleymaniye Ktp.-Şehid Ali Paşa, no.1688, aktaran İlhan Kutluer, “Semerkandi, Muhammed b. Eşref”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2009, c.36, s.475.

¹⁵ Hüseyin Elmalı, “Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2007, c.34, s.487.

¹⁶ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkibeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yay., 2006, s.187, 207.

¹⁷ Nitekim Bedrüddîn el-‘Aynî, yazdığı şerhin girişinde bu eserin Memlûkleri kast ederek Türkler arasında çok yaygın bir metin olduğunu belirtir. Bkz. *Minhatü’s-Sülûk fî Şerhi Tuhfetü’l-Mülûk*, Köprülü Ktp.-Mehmed Asım Bey, no.82, v.1b.

¹⁸ Zeynüddîn er-Râzî, *Şerhu Bed’i’l-Emâlî: el-Hidâye mine’l-İ’tikâd*, tah. Ebû ‘Amr el-Huseynî b. Ömer, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2001.

onun hamiliğini üstlenen Harizmşâh Alaeddîn Muhammed Tekeş'i bidatçi olarak nitelemiş ve her ikisine sert eleştirilerde bulunmuştur.¹⁹ Bu eleştirilerin en önemli gerekçesi söz konusu kişilerin Yunan felsefesini benimsemiş olmaları ve Sultan'ın da bunlara açıktan arka çıkmasıdır.²⁰ Bu eleştirilerinden dolayı, muhalifleri tarafından siyasi bir gaye gütmekle suçlanmış ve ailesiyle birlikte Belh'i terk etmek durumunda kalmıştır. Yanına ailesini, değerli eşyalarını, üç yüz deve yükü değerli kitabı, kırk yetmiş müftü ve zahidi de alarak Bağdad'a doğru yola koyulmuştur.²¹ Bağdad'da kafileyi karşılayan meşhur sufi Şihâbüddîn es-Sühreverdî (ö.632/1234), onları kendi hankâhına götürmek istese de Bahaüddîn Veled "İmamlara medrese daha uygundur." diyerek Mustansırıyye Medresesi'ne yönelmiştir. Benzer bir tutumu, kendisini Karaman'dan Konya'ya davet eden Sultan Alaeddîn'e karşı da sergilemiştir. Sultan'ın, kendisini sarayında ağırlama isteğini geri çevirmiş, "imamlara medreselerin, şeyhlere hankahların, emirlere sarayların, tüccarlara hanların, başıboş gezenlere zaviyelerin, gariplere de kervansarayların uygun olacağını" söyleyerek Altunpa Medresesi'ne gitmiştir.²² Bu durum Mevlânâ'nın hayatının ilk dönemine de damgasını vurmuş ve onun babası gibi zahid bir fakih çizgide eğitim görmesini beraberinde getirmiştir.²³ İlk tahsilini babasının yanında alan Mevlânâ, daha sonra Haleb'de Burhânüddîn el-Belhî'nin (ö.548/1153) ilk hocası olması nedeniyle Belhiyye Medresesi olarak da bilinen Halaviyye medresesinde,²⁴ sonra da Dimaşk'ta Mukaddemiyye Medresesi'nde tahsil görmüştür. Bu iki medresedeki tahsilinin odağındaki metin Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sidir.²⁵ Anadolu'ya döndükten sonra da Şems-i Tebrizî ile tanışıp yeni bir tasavvufi meşrebe yönelene kadar *el-Hidâye* merkezli olarak Hanefî fikhinin tedrisini gerçekleştirmiştir.²⁶

İbn Battûta ile aynı dönemde Niğde'de yaşayan ve Maveürrannehir bölgesinden göç ederek Anadolu'ya yerleşen bir ailenin ferdi olan Kâdî Ahmed el-Hotenî de (ö.734/1333) Hanefî çizginin taşıyıcısı olan isimlerden biridir. *el-Veledü's-Şefik* isimli eserinde Hanefî fıkıhçılardan ve usulcülerden sıklıkla alıntılarda bulunmuştur. Eserde Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye bir elfaz-ı küfür risalesi nispet etmiş ve bunu olduğu gibi kendi metnine taşımıştır. Ne ölçüde Mâturîdî'ye ait olduğu tartışmalı olmakla birlikte bu risale, fakih kimliğiyle öne çıkan Kadî Ahmed'in dönemindeki sufilerle yaşadığı gerilime ışık tutar niteliktedir.²⁷

¹⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s.70.

²⁰ Vaazlarında Yunan filozoflarının mezhebini yediği ve "gökten inen kitapları arkalarına atıp, filozofların silik sözlerini önlerine koyanların nasıl kurtulma ümidi olur" dediği nakledilmektedir. Bu sözlerin muhatabı haliyle bu vaazlara zaman zaman eşlik eden Fahrüddîn Râzî'dir. Bkz. Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafindakiler: Risale*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1977, s.20.

²¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s.71.

²² Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s.83.

²³ Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s.70; Nitekim bu durum, İbn Battûta tarafından da dile getirilmekte ve Mevlânâ'nın ilk zamanlarda bir fakih ve müderris olduğu kaydedilmektedir. Bkz. İbn Battûta, *Seyahatname*, s.283.

²⁴ Belhî'nin ilk müderris olduğu bu medresenin müderrisliği, ondan sonraki süreçte de Doğu kökenli meşhur Hanefî ulema tarafından sürdürülmüştür. 'Alâ'üddîn el-Gaznevî (ö.VI. asır), Radyüüddîn es-Serahsî (ö.544/1159), 'Alâ'üddîn el-Kâsânî ve Cemâlüddîn el-Gaznevî (ö.593/1196) Belhî'den sonra söz konusu medresede müderrislik makamına getirilen isimler olmuşlardır. Bkz. Kemâlüddîn İbnü'l-'Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi'l-Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr, Dimaşk: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1997, c.2, s.293-295; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, c.1, s.315.

²⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s.267, 323.

²⁶ Tahsili sonrasında şeyhini ziyaret için Kayseri'ye uğrar. Şehrin yöneticisi Sâhib el-İsfahânî onu sarayında ağırlamak ister; ancak şeyhi "babasının âdetinin medresede konaklamak" olduğunu söyleyerek buna izin vermez. Mevlânâ, Seyyid Burhânüddîn'in yanında sülukunu tamamlayıp Konya'ya döner. Konya'da tedris faaliyetinin yanı sıra, vaazlar yoluyla irşadda da bulunur. Fakihlerin taktığı türden bir sarık sarar ve geniş kollu bir hırka giyer. Bkz. Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, s.123; *el-Hidâye* yine onun bu süreçte okuttuğu metinlerdendir. Bkz. *Ariflerin Menkabeleri*, s.426.

²⁷ Genişçe bir listede bu çerçevede dikkat çekenler şunlardır: "... Ben halvette Allah'ı gördüm ve bana gayptan haberler verdi... Falan kişi peygamberdir veya Allah sana gözükmedi mi? ... Hac için Mekke'ye gidip gelmeye ne ihtiyaç var? Burada sen ondan haber ver... Bu dünyada helal yiyen bir tek kişi getir/göster, ona secde edeyim.

Hanefî Geleneğin Anadolu'ya Taşınmasında Metinlerin Rolü

Şimdiye kadar sıralanan bu bilgiler, Hanefîliğin ve fıkıhın Anadolu'daki varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir: ancak Hanefî geleneğin Anadolu'da ne zaman ve nasıl kökleştiğini tespit edebilme noktasında ne ölçüde ikna edici olduğu tartışmalıdır. Aslında bu bilgiler, tarih ve tabakat kitaplarına yansıyan muhtevanın genel bir dökümünden ibarettir ve bunların Hanefîliğin İbn Battûta'nın gözlemlerine yansıdığı ölçüde Anadolu'nun genelinde hâkim bir zihniyet ve gelenek olarak konumlandırılabilmesi için yeterli olmadığı da açıktır. Öyle ki Memlûk coğrafyasıyla kıyaslandığında Anadolu'nun Maveraünnehir kökenli Hanefî ulemanın tercihinin mazhar olmaması, Hanefîlik merkezli bir tahsil veya tedris faaliyetine konu olmaması, söz konusu gelenek içerisinde ismi ön plana çıkan ulemanın görünür olmaması, görünür olanın ise ağırlıklı olarak mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkan şahıslar olması bu türden tereddütleri daha da haklı hale getirmektedir. Ancak bu tereddütlere de tereddütle yaklaşmak gerekir. Zira sorun aslında tarihsel malzemedeki eksiklikten değil, aksine tarihsel malzemeye biçilen çerçevenin darlığından kaynaklanmaktadır. Tarihin sadece tarih ve tabakat kitaplarından hareketle inşa edilmeye çalışılmış/çalışılıyor olması yeterince tarihsel değildir. Tarih, bu türden eserlere indirilemeyecek ölçüde geniş bir olgudur ve buna katkıda bulunabilecek her türlü materyale -muhtevası ne olursa olsun- müracaat etmek gerekir. Yazma eser kütüphanelerinde bulunan Hanefî geleneğe ait eserlerin ferağ kayıtları veya dibacelerinde yer alan kimi bilgiler, tahmin etmediğimiz ölçüde zengin bir tarihsel malzeme sunmakta ve İbn Battûta'nın gözlemlerini haklı kılmaktadır. Dahası Hanefî geleneğin Anadolu'ya taşınma sürecinin izinin şahıslardan çok daha eserler üzerinden sürülmesi gerektiğini de somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Hanefîliğin çok erken denebilecek bir tarihte Anadolu'ta metinler üzerinden tahsil ve tedris konusu kılındığını da bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir.²⁸

'Alâ'î el-Ahlâfî'nin *Mecmû'ası* bunu örnekleme bakımından önemlidir; ancak bu *Mecmû'a* bize daha fazlasını sunmaktadır. Bu noktada önce Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled'in üç yüz deve yükü kitapla Belh'ten ayrıldığı yönünde Eflâkî'nin *Menâkıb*'inde geçen bilgiyi yeniden hatırlamakta fayda vardır. Buradaki "üç yüz deve yükü kitap" ifadesinin dönemin koşulları açısından gerçekçi olmadığı açıktır; bununla birlikte bu bilgiyi en azından onun ve kafilesinin eşliğinde çok sayıda kitabın Anadolu'ya taşındığına hamletmek mümkündür. Bunların ne türden kitaplar olduğu sorusunun üzerine gidilmelidir. Bahâeddîn Veled'in Mevlânâ üzerinden okunması veya değerlendirilmesi, bu sorunun cevaplanabilmesi önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Böyle bir okumada Bahâeddîn Veled, sadece tasavvufî bir çerçeveye hapsedilmekte, sayesinde taşınan kitapların ise yalnızca tasavvufa ait kitaplar olduğu varsayımında bulunabilmektedir. Gerçeğin ne olduğunun tespiti, elbette bu kitapların izi sürüldükçe ortaya çıkabilecek bir olgudur. Bununla birlikte Eflâkî'nin kaydındaki "kırk yetmiş müftü" ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde bu eserlerin Hanefî geleneği ihtiva ettiğini tahmin etmek zor değildir. Buradaki gelenek ifadesinin altını çizmekte fayda vardır. Zira bu haliyle Hanefîlik sadece fıkha indirgenemeyecek ölçüde geniş bir varlık

Haram bana revadır. İçkinin haram olduğu sabit olmayabilir. Ben varıp çalışıyorum, varsın şeriata uygun olmasın. Kadı zulm ediyor. Müftü yalan söylüyor. Benim güzüm var, niye şeriata varayım... Bu kamışın yarığı bütün Mushaflardan fazladır/öncedir. ... Medrese ilmi destanlardan/hikâyelerden ibarettir. Sen, bana alimlik taslama. Bana ilim satma... Bu içerden gelen nasıl bir kaynamadır... Hadis söylüyor veya fıkıh... Benim şeyhime gayb gizli değildir. O, Allah ile konuşuyordu. Bugün onun ruhu (aramızda) hazırdır. Benim için Allah'tan ricada bulunuyor... Falan ciltli kitap, Kur'an gibidir. Kur'an'dan maksat manadır, ibare ve nazım değil... Bir sahan herise/keşkek fıkıh ilminden daha iyidir. Fakihin ayakkabıcığını yakınına koy da giysin!... Eğer Allah bu ilim sebebiyle bana cenneti verecekse, istemiyorum kalsın. Hedefim hakkı temaşa etmektir, cennet değil..." Bkz. Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i*, Ankara: TTK Yay., 2015, s.256-258.

²⁸ Örneğin Mergînânî'nin fîrh-ı fikh alanında kaleme aldığı ve zamanla Hanefî fıkıhının tedrisinde en önemli kitaplardan biri haline gelen *el-Hidâye*'sinin, Nu'mân b. Mürsel el-Akşehrî er-Rûmî tarafından 605/1257 tarihinde gerçekleştirilmiş bir nüshası söz konusudur. Yine bir başka nüshasının ferağ kaydında eserin 629/1231 yılında Sivas'ta istinsah edildiği belirtilmiştir. Bkz. Milli Ktp.-Adana İl Halk, no.6, v.223a; Amasya Beyazıt Yazma Eser Ktp., no.325.

zemini ifade etmektedir. Aslında bununla kast edilen şey, Hanefîliğe mensup kimseler eliyle kaleme alınmış her türlü eserdir. Fıkıhtan kelama, hadisten tefsire, ahlaktan tarihe her türlü eser bunun bir parçası ve taşıyıcısı konumundadır. Örneğin Radiyyüddîn es-Sâgânî'nin (ö.650/1252) *Meşâriku'l-Envâr*'ı bir hadis derlemesidir; bu eserin asırlar boyunca Hanefîliğe mensup coğrafyalarda temel hadis metni olarak dolaşımında olması/kalması, Hanefîlerin hadise gösterdiği ilgiden daha çok, Hanefî birisi tarafından derlenmiş olmasıyla izah edilebilecek bir olgudur. Bu bakımdan Anadolu'da veya başka bir coğrafyada Hanefî geleneğin izi sürülmek istendiğinde, bunun tüm bileşenlerini dikkate almak elzemdir.

'Alâ'i el-Ahlâtî'nin *Mecmû'ası*²⁹ bu birliktelikten izler taşıyan bir derlemedir ve içerisinde sırasıyla Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ı ve *el-Âlim ve'l-Müte'allim*'i, İmamzâde el-Buhârî'nin (ö.573/1177)³⁰ *Ukûdü'l-'Akâ'id* isimli hacimli manzum akidesi ve İbn Eşref Mîzân b. Zünnûn'un *Tuhfetü'l-İhvân* adlı kadınların halleriyle ilgili manzum bir fıkıh eseri yer almaktadır. *Mecmû'ayı* değerli kılan temel husus, ihtiva ettiği risale ya da eserlerden ziyade, Ahlâtî'nin ferağ kayıtlarında verdiği bilgilerdir. İlgili dönemdeki diğer eserlerde görmeye pek alışık olunmayan genişlikteki bu bilgiler, bir eserin her bir el yazma nüshasının biricik ve özgün olduğu, bu yüzden de müstakil bir tarih vesikası niteliği taşıdığı gerçeğini³¹ güçlü bir şekilde örnelemektedir. Bu kayıtlardan ilki *Mecmû'anın* zahriye sayfasında ve muhtemelen içerisindeki bütün eserlerin istinsahına başlanırken kaleme alınmış olanıdır.

Mecmû'anın başlangıcında yer alan bu ferağ kaydındaki bilgilerde³² Ahlâtî uzun künyesini 'Alî Ötemiş³³ b. Süleymân olarak vermekte, buna karşın 'Alâ'i el-Ahlâtî olarak bilindiğini belirtmektedir. Kendisi Buhara'nın Feth-âbad nahiyesinde, burada Necmüddîn Farzî/Farzî olarak bilinen Hoca Necmüddîn Kâhuştüvânî'nin yakınlarındaki Hoca Mahmûd'un bostanında bulunmuştur. Bu isimlerin kimler olduğu, Ahlâtî'nin bunlarla ne türden bir iletişim/etkileşim içerisinde bulunduğu ve aralarında herhangi bir hoca-talebe ilişkisinin olup olmadığı belirsizdir. Ancak haklarındaki dua talebinden hareketle, Buhara'ya gidişinde bu kimselerin kendisine kucak açtığı veya misafir ettiği açıktır. Ahlâtî'nin *Mecmû'anın* başındaki bu ferağ kaydında not ettiği tarih 659/1261 yılının Şaban ayıdır. *Mecmû'a* içinde yer alan dört eserin istinsah tarihleri sırasıyla, *el-Fıkhü'l-Ebsat* 660/1262 yılı, *el-Âlim ve'l-Müte'allim* 660/1262 yılının Cemâziyelâhir ayı, *Ukûdü'l-'Akâ'id* 659/1261 yılının Ramazan ayı ve *Tuhfetü'l-İhvân* yine 659/1261 yılının Ramazan ayı şeklindedir. Ahlâtî'nin burada ne kadar süre kaldığını öngörmek zordur; bununla birlikte *Mecmû'adaki* ferağ kayıtlarında yer alan bilgiler dikkate alındığında en azından 659/1261 yılının Şaban ayından, 660/1262 yılının Cemâziyelâhir ayına kadar yaklaşık 11 ay boyunca burada kaldığı anlaşılabilmektedir.

Mecmû'ada yer alan ilk eser Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ıdır.³⁴ Ebû Hanîfe'nin eserinin bu isimle anılması aslında geç dönemde Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö.1098/1687) eliyle gerçekleşen bir hadisedir. Onun zamanına kadar Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı

²⁹ *Mecmû'a*, Kastamonu Yazma Eser Ktp., no.1956, v.1a-63b; *Mecmû'a* içerisindeki eserler, kendi künyeleriyle müstakil olarak ancak ortak demirbaş numarası altında kataloglanmıştır. Bu nedenle atıfta bulunulurken, ilgili eserlerin künye bilgisine yer verilmeksizin sadece *Mecmû'a* şeklinde kısa kullanım tercih edilmiştir.

³⁰ *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseriyle meşhur olan İmamzâde, Buhara'da müftülük ve vaizlik yapmış, zahid kimliğiyle ön plana çıkmış bir kimsedir. Bkz. Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2000, c.22, s.210.

³¹ Bu ve benzeri bilgilerin tarih araştırmalarındaki değerine dikkat çekmek amacıyla yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Andreas Görke-Konrad Hirschler, *Manuscript Notes as Documentary Sources*, Würzburg: Ergon Verlag, 2001.

³² *Mecmû'a*, v.1a.

³³ *اوتمش* kelimesinin "ütmiş", "utmuş" veya "ötmiş" gibi de okunması mümkündür. Bununla birlikte, Çağatayca ve Moğolcada Ötemiş kelimesi isim olarak kullanıldığından bu okuyuş tercih edilmiştir. Bunun en bilinen örneği *Cengiznâme* isimli Çağatayca eserin yazarı olan Ötemiş Hacı'dır. Bu Onun bu eseri için bkz. Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kamalov, Ankara: TTK Yay., 2009. Kelimenin bu şekilde okunabileceğine dikkatimi çeken İsmail Alper Kumsar'a bu vesileyle teşekkür ederim.

³⁴ *Mecmû'a*, v.1b-9b.

eserinin iki versiyonu bulunduğu kabul edilmekte ve her ikisi de bu isimle anılmaktadır. Beyâzîzâde bu karışıklığı ortadan kaldırmak üzere bunlardan daha kısa olanını *el-Fıkhü'l-Ebsat* olarak isimlendirmiştir.³⁵ Ahlâtî'nin *Mecmû'*asında yer alanı, Beyâzîzâde'nin *el-Fıkhü'l-Ebsat* olarak adlandırdığıdır. *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ın yaygın ve matbu nüshalarının rivayet senetlerinde, Ebû'l-Mu'în en-Neseî' den sonra onun öğrencisi 'Alâ'üddîn es-Semerkindî ve Semerkindî'nin öğrencisi 'Alâ'üddîn el-Kâsânî'nin isimleri bulunmaktadır.³⁶ Ahlâtî'nin *Mecmû'*asında yer alan versiyonun rivayet senedi ise doğrudan Ebû'l-Mu'în en-Neseî ile başlamaktadır.³⁷ Bu ise Ahlâtî'nin söz konusu eseri Neseî'ye ait bir nüshadan istinsah etmiş olabileceği ihtimalini çağrıştırmaktadır. Bu durum, *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ın en eski ve belki de en özgün versiyonunu tespit edebilmek açısından önemlidir. *Mecmû'*ada bu metnin ferağ kaydında ise “yazım işinin, Allah'ın kullarının en âcizi ve Allah'ın rahmetine en fazla muhtaç olan 'Alâ'i el-Ahlâtî olarak meşhur 'Alî Ötemiş b. Süleymân -Allah onun durumunu düzeltip amellerini kabul etsin ve sonunu başından daha hayırlı kılsın- eliyle 660 [1262] yılında tamamlandı.” bilgisi bulunmaktadır.³⁸

*Mecmû'*adaki ikinci metin Ebû Hanîfe'nin *el-Âlim ve'l-Müte'allim*'idir.³⁹ Ancak bu metnin *el-Fıkhü'l-Ebsat*'ta olduğu gibi herhangi bir rivayet senedi söz konusu değildir; bununla birlikte yaygın metinlerdeki kısa mukaddimenin aksine Ahlâtî'nin istinsah ettiği metinde mukaddime daha uzundur ve kısa bir akide özeti gibidir.⁴⁰ Her iki metnin baştan sona karşılaştırılması, muhtemelen aralarında ne türden farklılıklar bulunduğunu daha da netleştirecektir. Ahlâtî'nin metnin kenarlarda kelimelerin veya ibarelerin dilsel açıklamaları sadedinde kısa notlar bulunmaktadır. Yazı karakterinin farklı oluşu, bunların sonradan düşülmüş notlar olabileceğini ihsas ettirmektedir. Bu ise metnin Ahlâtî'den sonraki süreçte belli ölçüde dolaşımında olduğunun düşünülmesine imkân tanımaktadır. *el-Âlim ve'l-Müte'allim* metninin ferağ kaydında şu ifadeler yer almaktadır: “Yazım işinin tamamlanması 660[1262] yılının Cemâziyelâhir'inde Perşembe gününün sabahında gerçekleşmiştir; bunu 'Alâ'i el-Ahlâtî olarak bilinen 'Alî Ötemiş b. Süleymân kendisi için yazmıştır. Bağışlayan ve merhamet sahibi olan Allah ona, ana babasına, erkek ve kadın bütün müminlere mağfiret etsin.”⁴¹ Buradaki “kendisi için yazmıştır” ifadesi dikkat çekicidir ve Ahlâtî'nin istinsahının bir meslek icabı olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıntısına bir sonraki ferağ kaydında yer vereceği üzere o, Buhara'daki ilim meclislerine katılmış ve burada görüp de önemsedığı bazı metinlerin kendisi için bir kopyasını almış, her iş bittikten sonra da asıl metinle mukabelesini ve tashihini yapmıştır.

Ahlâtî'nin *Mecmû'*asındaki dört metinden ikisi Ebû Hanîfe'ye aittir ve bunların Anadolu kütüphanelerinde çok sayıda nüshası söz konusudur. Fakat ikisinin de 660/1262 tarihinde istinsah edilmiş olduğu dikkate alındığında, muhtemelen Ahlâtî'nin yaşadığı zamanda Anadolu'da yaygın metinler değillerdi. Bu durum, Ahlâtî'nin *Mecmû'*anın ilk iki sırasında niçin bu metinlere yer verdiğini de kısmen açıklamaktadır; çünkü Ebû Hanîfe'nin eserlerini önemsemekte ve ona muhtemelen bunları yanında Anadolu'ya getirmenin ayrıcalığını hissettirmektedir. *Mecmû'*ada yer alan diğer iki eserden ilki olan İmamzâde el-Buhârî'nin eseri⁴² 770 beyitten oluşan manzum bir akide metnidir ve '*Ukûdü'l-Akâ'id* ve '*Ukûdü'l-Hasene* adlarıyla bilinmektedir. Son beyitlerinde 560/1164-1165 yılında yazımı tamamlandığı belirtilen eserin, yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunmaktadır.⁴³ İmamzâde'nin eserinde, kimi zaman kelimelerle ilgili açıklamalar kimi zaman da belirli

³⁵ Gölcük-Bebek, “el-Fıkhü'l-Ekber”, *DİA*, c.12, s.544-545.

³⁶ Gölcük-Bebek, “el-Fıkhü'l-Ekber”, *DİA*, c.12, s.544.

³⁷ *Mecmû'a*, v.1b.

³⁸ *Mecmû'a*, v.9b.

³⁹ *Mecmû'a*, v.10a-24a.

⁴⁰ Krş. “el-Âlim ve'l-Müte'allim”, *İmam-ı Azamın Beş Eseri* içinde, Arapça kısım, s.12; *Mecmû'a*, v.10a

⁴¹ *Mecmû'a*, v.24a.

⁴² *Mecmû'a*, v.25a-47a.

⁴³ Süleymaniye Ktp.-Damad İbrahim, no. 640, v.62-95; Süleymaniye Ktp.-Reisülküttab, no. 1176, v.97-139; Süleymaniye Ktp.-Fatih, no. 3133, ist. tarihi: 815, 43 v.; Kastamonu Yazma Eser Ktp., no. 2327, 53 v.

meselelerin izahı şeklinde kenara notlar düşülmüştür. Bunlardan bazıları kısa bazılarıysa geniştir. Yazı karakterinin farklı oluşu, bunların Ahlâtî'den sonra düşüldüğü izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim hepsinde olmasa bile bazılarında açıklamaların kaynağının belirtilmiş olması bunu teyit etmektedir. Zira bu kaynaklardan bazıları hem İmamzâde'den hem de Ahlâtî'den sonraki zamana aittir. Bu çerçevede bazen *Şerhu Meşârik*,⁴⁴ *Bahru'l-Kelâm*,⁴⁵ *Telhîsü'l-Edille*,⁴⁶ *'Alemü'l-Hüdâ'*⁴⁷ gibi eserlere, bazen de Serahî,⁴⁸ ve Fahrulislâm Pezdevî⁴⁹ gibi şahıslara atıfta bulunulmuştur. Bu da bu *Mecmû'ada* yer alan nüshanın sonraki süreçte de dolaşımında olduğunu göstermektedir. *Mecmû'anın* başında yer alan Ebû Hanîfe'nin eserlerinin aksine, İmamzâde'nin metni baştan sona harekelenmiştir. Bu durum, kısmen metnin manzum oluşunun beraberinde getirdiği kapalılığı ortadan kaldırmak kısmen de ezberlenmeye müsait hale getirmekle ilgili olmalıdır. Metnin ferağ kaydında ise şu bilgilere yer verilmektedir: “*'Ukûdü'l-'Akâ'id*, aciz kul ve Allah Teâla'nın rahmetine muhtaç, doğum yerine nispetle Sürmârî, yetiştiği yere nispetle de Lâşkerdî/Laşkirdî olan ama 'Alâ'i el-Ahlâtî şeklinde bilinen 'Alî Ötemiş b. Süleymân -ki Allah ihsanda bulunduğu kimselerden eylesin ve sonunu başından hayırlı kılsın- eliyle 659[1261] yılının Ramazan ayının ikinci günü Allah Teâla'ya hamd ve nebilerine salavat getirilerek tamamlandı. Allah'ın çokça salât ve selamı Muhammed'e, âline ve ashâbına olsun.”⁵⁰

Mecmû'adaki yer alan son eser İbn Eşref Mîzân b. Zünnûn'un *Tuhfetü'l-İhvân* adlı kadınların halleriyle ilgili bir fıkıh eseridir⁵¹ ve bu nüshası dışında başka bir yazma nüshası bulunmamaktadır. Bir önceki eser olan *'Ukûdü'l-'Akâ'id* gibi bu eser de manzum bir eserdir ve son beyitinde 583/1187-1188 yılında yazıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bu eserin ferağ kaydında ise *Mecmû'anın* zahriye sayfasındakiyle paralel şu bilgiler yer almaktadır: “Nâzımının ve müellifinin hattıyla kaleme alınmış bir nüshadan aciz kul ve Latif olan Rabbi'nin rahmetine muhtaç olan 'Alî Ötemiş b. Süleymân tarafından Buhara'nın Hayr-âbâz olarak isimlendirilen bir köyde iyiliksever, cömert, tertemiz, milletin ve dinin övünç kaynağı, acizlerin ve düşkünlerin sığınağı bir kimse olan ve Muhammed Neseî olarak bilinen imamın bahçesinde -ki Allah onun durumunu düzeltip amellerini kabul etsin ve hem selef hem de halef olarak sonunu başından hayırlı kılsın- 659[1261] yılının Ramazan'ının dördünde Çarşamba günü Allah'a hamd; nebisi Muhammed'e, onun âline ve ashâbına salavat getirilerek yazılmıştır. Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'adır.”⁵²

⁴⁴ *Mecmû'a*, v.27a; Radiyyüddîn es-Sâgânî'ye ait olan bu eser üzerine yazılmış çok sayıda şerh bulunduğu buradan hangisinin kullanılmış olduğunu kestirebilmek güçtür. Bunlar içerisinde en erken tarihli olanı Vecîhüddîn el-Erzincânî'ye (ö.743/1342-1343) ait olan *Hadâ'iku'l-Ezhâr* isimli şerh, en bilineni ve yaygın olanı ise İbn Melek'e ait (ö.801/1398-1399) ait olan *Mebâriku'l-Ezhâr* isimli şerhtir. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-Envari'n-Nebeviyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2004, c.29, s.361-362; Her halükarda *Meşârik*'in bir şerhine atıfta bulunulmuş olması kenar notlarının Ahlâtî'ye ait olmadığını göstermektedir.

⁴⁵ *Mecmû'a*, v.38a, 43b, 44a; Ebû'l-Mu'în en-Neseî'ye ait bu eser için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Bahru'l-Kelâm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 1991, c.4, s.516.

⁴⁶ *Mecmû'a*, v.28a; Ebû İshâk Saffâr el-Buhârî'ye (ö.534/1139) ait olan bu eserle ilgili olarak bkz. İlyas Üzüm, “Saffar, Ebû İshâk”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2008, c.35, ss.462-463; Ebû İshâk'ın kelam yöntemi ve kendi geleneği içerisindeki konumuna dair derinlikli bir çalışma için bkz. Abdullah Demir, *Ebu İshak Zahid es-Saffar'ın Kelam Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2014.

⁴⁷ *Mecmû'a*, v.32b; Sa'îd b. Mûsâ el-Halebî'ye ait olan bu eserin yazma eser kütüphanelerinde günümüze ulaşabilmiş ve *'Alemü'l-Hüdâ fî Usûli'd-Dîn* adı altında kayıtlı birkaç nüshası bulunmaktadır. Katalog bilgilerinden anlaşıldığı kadarıyla küçük ve özet bir akide metnidir. Fakat müellifinin yaşadığı dönemi yansıtabilecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin bkz. *'Alemü'l-Hüdâ*, Beyazıt Devlet Ktp.-Beyazıt, no.2967, 8 v.; Süleymaniye Ktp.-Ayasofya, no.2300, v.3-6; Süleymaniye Ktp.-Ayasofya, no.1536, 2 v.; Nuruosmaniye Ktp., no.2095, v.58-66.

⁴⁸ *Mecmû'a*, v.28a.

⁴⁹ *Mecmû'a*, v.28a.

⁵⁰ *Mecmû'a*, v.47b.

⁵¹ *Mecmû'a*, v.49a-62b.

⁵² *Mecmû'a*, v.62b.

Bu bilgilerde Ahlâtî, Buhara'nın bir başka yerleşim yeri olan Hayr-âbâz köyünde bulunduğunu ve burada Muhammed Neseî isimli bir kimsenin bostanında konakladığını belirtmektedir. Bu şahıs, hatırı sayılır bir imamdır; Ahlâtî gibi dışarıdan gelen ve muhtemelen kendisinden tahsilde bulunan garibanlara karşı cömertlik sergilemekte ve onları misafir etmektedir. Bu haliyle Ahlâtî'nin asgari 11 ay süren Buhara yolculuğunda görüştüğü ve yanında misafir olduğu isimlerden birisi de Muhammed Neseî olmaktadır. Ne var ki bu şahsın gerçekte kim olduğu, alimlik ya da bürokratik şeklinde ne tür bir sosyal statüye sahip olduğu belirsizdir. Ferağ kaydında dikkati çeken ikinci önemli husus ise Ahlâtî'nin eserin istinsahını müellif nüshasından hareketle gerçekleştirmiş olmasıdır. Asıl nüshanın Ahlâtî'nin yanında vakit geçirdiği ve cömertliğine muhatap olduğu Muhammed Neseî'nin yanında olma ihtimalini, yine Ahlâtî'nin *Mecmû'ada* üçüncü sırada yer verdiği İmamzâde'nin '*Ukûdü'l-'Akâ'id*'ini Neseî'nin kütüphanesinden istinsah etmiş olma olasılığını yadsımamak gerekir. Çünkü her iki eserin istinsah tarihi 659/1261 yılının Ramazan ayıdır.

Sonuç

Bir eserin yazma versiyonları söz konusu olduğunda, her bir nüsha özgün ve değerlidir. Yazıma konu olan metin belki ortakdır; fakat çoğaltan kişi, çoğaltılan yer ve zaman, çoğaltmada kullanılan yazı şekli, kâğıt türü gibi unsurlar açısından her bir nüsha kendine özgüdür. Bu yüzden el yazma nüshaların bazen her biri ayrı bir tarih vesikasına dönüşebilmektedir. 'Alâ'i el-Ahlâtî tarafından istinsah edilen ve içerisinde Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhü'l-Ebsat*'ı ile *el-'Âlim ve'l-Müte'allim*'i, İmamzâde el-Buhârî'nin '*Ukûdü'l-'Akâ'id*'i ve İbn Eşref Mîzân b. Zünnûn'un *Tuhfetü'l-İhvân*'ının olduğu dört eseri ihtiva eden *Mecmû'a* bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. *Mecmû'a*nın muhteviyatında bulunan bu eserlerin kendilerinin de bizatihi önemli olduğu açıktır; ancak bunlardan daha önemli olan bu eserlerin nasıl ve nerede istinsah edildiğine dair Ahlâtî'nin ferağ kayıtlarında verdiği ve ilgili dönemde yazılan diğer eserlerde görülmeye alışık olunmayacak ölçüde cömert bilgilerdir. Bu bilgilere bakıldığında, müstensih'in Buhara kökenli olduğu ve Ahlat'ı vatan edindiği anlaşılabilir. Artık Anadolu'da yaşamasına karşın, bir sebeple büyük Moğol istilasından yaklaşık on yıl önce Buhara'ya tekrar gitmiş, burada Necmüddîn Farzî, Hoca Mahmûd ve Muhammed Neseî isimli kimselerin meclislerinde bulunmuş ve önemseydiği bazı eserleri istinsah edip yanında Ahlat'a getirmiştir. Bu *Mecmû'a* ise zamanla Kastamonu'ya kadar taşınma imkânı bulmuştur. Ahlâtî'nin kendisi Hanefî gelenek içerisinde görünür bir kimse değildir; bu şekilde bir mecmua istinsah edip bırakmasa belki kimse varlığından bile haberdar olmayacaktır. Fakat istinsah edip de yanında getirdiği metinler, bu geleneği güçlü bir şekilde temsil etmektedir. Bu metinlerin kenarlarına Ahlâtî'den sonraki süreçte düşüldüğü öngörülebilir notlar ise *Mecmû'a*nın sonraki süreçte de dolaşımında kaldığını göstermektedir. Bu ise, Anadolu'da şahıslardan çok daha fazla metinler yoluyla Hanefî geleneğin temsil imkânı bulduğu yönünde fakat sadece Ahlâtî ile mukayyet olmayan tezimizi teyit eder niteliktedir. Ahlâtî'nin *Mecmû'ası* bağlamında geriye cevaplanması gereken şu sorular kalmaktadır:

- Ahlâtî, kısa bir süre kaldığı anlaşılan Buhara'ya niçin gitmiştir ve *Mecmû'a*'da yer alan eserleri niçin istinsah edip yanında getirme ihtiyacı hissetmiştir?
- Niçin başka eserler değil de bu *Mecmû'ada* yer alan dört eseri önemsemiştir?
- İstinsah edip yanında Anadolu'ya getirdiği *Mecmû'a*, Kastamonu kütüphanesine intikal etmeden önce Anadolu'da ne türden bir dolaşım ağına sahiptir?
- Kendisi gibi Maveraünnehir'den Anadolu'ya yerleşip de ne amaçla olursa olsun tekrardan anavatanına gidip gelen başka kimseler var mıdır?
- *Mecmû'asına* yansıyan eserler dışında, ilgili dönemde Anadolu'da Hanefî geleneğe ait başka hangi eserler tedavüdedir?
- Hanefî literatür, ilgili dönemde Anadolu kökenli hangi âlimler tarafından sahiplenilmekte ve çoğaltılmaktadır?

Kaynakça

- el-'Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Minhatü's-Sülûk fi Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*, Köprülü Ktp.-Mehmed Asım Bey, no.82.
- Bedir, Murteza-Koca, Ferhat, "Pezdevî, Ebu'l-Usr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2007, s.264-266.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-Merâm min 'İbârâti'l-İmâm*, tah. Y. Abdürrezzâk, Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1949
- Cici, Recep, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2000, c.22, s.210
- Demir, Abdullah, *Ebu İshak Zahid es-Saffar'ın Kelam Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2014.
- Eflâkî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yay., 2006
- Elmalı, Hüseyin, "Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2007, c.34, s.487
- Ertuğrul, Ali, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2015.
- Gölcük, Şerafettin-Bebek, Adil, "el-Fikhü'l-Ekber", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 1995, c.12, s.544-547.
- Görke, Andreas-Hirschler, Konrad, *Manuscript Notes as Documentary Sources*, Würzburg: Ergon Verlag, 2001.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Meşâriku'l-Envari'n-Nebeviyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2004, c.29, s.361-362.
- İbn Battûta et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. S. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2005.
- İbnü'l-'Adîm, Kemâlüddîn, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi'l-Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1997.
- İmam-ı Azamın Beş Eseri*, ed. M. Kılıç, çev. Mustafa Öz, İstanbul: İFAV Yay., 2000.
- el-Kureşî, İbn Ebî'l-Vefa 'Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. 'Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Matba'atü 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1978; Cize: Dâru Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1993.
- Kutluer, İlhan, "Semerkandi, Muhammed b. Eşref", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2009, c.36, s. 475-477.
- Madelung, Wilferd, "'Alâ' al-Dîn Samarqandî", *Elr.*, c. I, s. 782.
- Mecmû'a*, Kastamonu Yazma Eser Ktp., no.1956, v.1a-63b (Ebu Hanîfe, el-Fikhü'l-Ebsat, el-Merğînânî, Burhânüddîn, *el-Hidâye*, Milli Ktp.-Adana İl Halk, no.6; Amasya Beyazıt Yazma Eser Ktp., no.325.
- Nassırı, Giv, *Turco-Persian civilisation and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity*, Doktora Tezi, University of California, Berkeley 2002.
- Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kamalov, Ankara: TTK Yay., 2009.
- Öztürk, Eyüp, "'Müvelleh" Kavramı Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:1 (2012), s.35-53.
- er-Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Şerhu Bed'i'l-Emâli: el-Hidâye mine'l-İ'tikâd*, tah. Ebû 'Amr el-Hüseynî b. Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.
- es-Semerkandî, 'Alâ'üddîn Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fi Netâ'ici'l-Vukûl fi Usûli'l-Fıkh*, thk. A. 'Abdurrahmân es-Sa'dî, Mekke 1987.
- Sipehsalar, Ferîdün b. Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler: Risale*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1977
- Topaloğlu, Bekir, "Tevilatü'l-Kur'an", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2012, c.41, s.32-33.

Üzüm, İlyas, “Saffar, Ebû İshâk”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2008, c.35, ss.462-463.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Bahrü'l-Kelâm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 1991, c.4, s.516.